

Az emlékeztíródalom: traumaközösség konstruálása vagy a kisebbségi kompetenciák kihasználása?

Gaucsík István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Pozsony, Kalligram, 2013, 406 oldal

Gaucsík István levéltári jegyzékek, gazdaság- és társadalomtörténeti esettanulmányok, a két világháború közti szlovenszkói magyar önszerveződést áttekintő, alapos bevezetővel bíró forráskiadvány után monográfiát írt a csehszlovákiai magyarok **1938,1945 előtti** mezőgazdasági, ipari, szövetkezeti, pénzügyi pozícióinak radikális leépítéséről – tehát a gazdasági jogfosztásukról.

Akit a „kisebbségi igazsága” érdekel, és szenvedéstörténeti terápiára vágyik, az azért olvassa el a könyvet, hogy annak végén szembesüljön a szerző pontos és megrendítő veszteséglistájával. Majd kezdje el olvasni a könyv harmadik fejezetét a gazdasági nacionalizmus és az államszocialista gazdasági modell összekapcsolódásáról. S amint megismerkedik a szerző szerkezeti képleteivel, sokkal fragmentáltabban fogja látni a kérdést. Akit elsősorban a történeti valóság izgat, annak pedig azért ajánlom ezt a könyvet, mert fontos és sikeres kísérlet láthatunk arra, hogy miként lehet egy sérelmi, a diszkriminációról, a jog-, intézmény- és vagyonfosztásról szóló témát nem pusztán sérelemtörténetként, hanem összehasonlító gazdasági- és intézménytörténeti munkaként megírni. Gaucsík ezt azzal éri el, hogy a kisebbségi magyar közösséggel történeteket a cseh és a szlovák nemzet államszocializmus-építésének históriájában helyezi el.

A képlet-keret

Négy nagy fejlődéstörténeti keretet ad a szerző viszonyítási pontokként a magyar probléma történeti elhelyezéséhez. A szlovák történelmi szakirodalomban a nemzeti és demokratikus forradalom az antifasiszta harcban csúcsosodott ki, a háborúért és „az ország összeomlásáért felelős két nemzetkisebbség” 1945-ben deklarált kollektív bűnössége, kitzasztása az ország politikai közösségéből a nemzeti felszabadító harc folytatása volt. Az államszocializmus kiépítői 1945 után, a nemzeti és a demokratikus hagyományokat együtt hangoztatták Csehszlovákiában.

Egy másik képlet a kassai kormányprogram létrejöttét, különösen annak gazdasági téziseit elemzi, a londoni, és a moszkvai emigráció vitáit, a polgári Beneš, és a kommunista Gottwald, Husák eltérő nézeteit, illetve később a Szlovák Kommunista Párt, a Demokrata Párt, a Szabadság Párt, a Munkapárt egymástól sokban különböző jövőképeit vizsgálja. Ám ezek egyben megegyeznek – és ez a harmadik adottság –: a szlovák nemzetépítés és gazdasági nacionalizmus kizárólagos célja a magyar kisebbség pozícióinak megszerzése.

Szerkezeti keretek

A könyv, amely a szerző egyik doktori disszertációja (a magyarországi, de van egy Szlovákiában megvédett, de publikálatlan kézírata is a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű gazdasági elitjéről), négy fejezetből áll. Az első két fejezet egyfajta (magyar, szlovák, cseh) historiográfiai „határjárás”, illetve párhuzamos, szlovák és magyar gazdaságtörténeti visszatekintés az 1918-tól 1945-ig tartó korszakra vonatkozóan 40-40 oldalon. A harmadik fejezet a gazdasági nacionalizmus, az újjáépítés és gazdaságfejlesztés összefüggéseit taglalja, a különböző kormány- és pártprogramokat, illetve a megvalósult államosítást 60 oldalon. Jogos a kérdés, hogy miért nem itt tárgyalja a szerző a harmadik Csehszlovák Köztársaság gazdasági átalakításának másik fundamentumát, a földreformot is. Valószínűleg azért, mert abban központi szerepük volt a szlovákiai magyaroknak, és azta könyv legnagyobb és legfontosabb negyedik fejezetében taglalja, a magyar problémával együtt. Ez a rész 120 oldalon lényegében az állam, a többségi nemzet(ek) vagyonszerzésének, a magyar kisebbség vagyonszerzése folyamatának működését, az erre vonatkozó jogi és gazdaságpolitikai módszereket elemzi részletesen.

Fogalomhasználat

A szerző gazdaságtörténész, aki a cseh és szlovák gazdaságtörténeten túl ismeri a kisebbségtörténeti szakirodalmat, s használja Ernst Gellner, Pierre Bourdieu, Pierre Nora és Jan Assmann fogalmait is. A téma historiográfiai részénél – a szándékokat generációs csoportok szerint is elkülönítve – megkülönbözteti az „alapozó, emlékeztetirányítókat” (Janics Kálmán, Gyönyör József, Koncsol László, Szőke István), a „kiigazítóktól” (Molnár Imre, Tóth László, Varga Kálmán), akik már egy megkonstruált kisebbségi társadalomnak közvetítik a tudományos szaktudással termelt *emlékeztetirodalmat*, épp a közösségi önszemlélet tudatosítása érdekében. A történeti magatartásokat tekintve Gaucsík a témát esettanulmányokban, leíró módon, tudományos apparátussal tematizálva és legitimálva a feldolgozókat – Vadkerty Katalin munkásságát emelve ki – határolja el az egy-egy részterületet feldolgozóktól, illetve harmadikként a magyar kisebbségi közösségek helyzetét közép-európai kitekintésben, illetve a magyar–szlovák kapcsolatok fókuszában vizsgáló Szarka Lászlótól. A negyedik típusba a hiányzó alap kutatásokat, forráskiadást, részelemzéseket végző, a politika társadalomtörténete felé elmozduló Popély Árpádot sorolja, de valószínűleg Gaucsíkot is ide számíthatjuk. Ezeknek a felfedező alap kutatásokat végző történészeknek (s ide sorolhatjuk még a más korszakot kutató Simon Attilát is) magától értetődő elvárás a cseh, szlovák, magyar és a nemzetközi források és szakirodalom együttes összehasonlító vizsgálata. A magyar kisebbségi problémák hosszabb távú elhelyezése mellett jellemzőjük a horizontálisan, a kisebbségi közösség–anyaország–többségi politikai nemzet–nemzetközi viszonyok alakulása keretrendszerében való értelmezés. Gaucsík az emlékeztetirodalom kategóriájának bevezetésével a (kisebbség)történetírás önreflektáltságát, identitás- és emlékeztetpolitikai felelősségét is jelzi. Tehát ezzel oldja fel a kisebbségi közgondolkodás kibeszélésigényének, a többség iránti folyamatos határtermelésének és az adott ország politikai, modernizációs, nemzetépítő átalakulásának következményeiből adódó feszültséget. Lásd az államosítást, földreformot vagy más területként az iparfejlesztést, oktatást stb., ahol az adott többségi nemzetépítés a kisebbségi pozíciók kárára végez szerkezeti átalakításokat.

A *nemzetpolitika* kifejezést Gaucsík szlovák vonatkozásban éppen úgy használja, mint ahogyan a 20. század kilencvenes éveinek közepéig a magyar politikai nyelvben használatos volt: tehát az adott állam hosszú távú nemzetépítő közösségi politikáját érti alatta. Ez ma paradox módon épp a Fidesz nemzetiesítő politikai kommunikációban szűkült le a magyar–magyar kapcsolatokra.

A harmadik fontos fogalom – lehet, hogy szlovák áthallásként, de a „szlovákiai magyar nyelvi standard” részeként – a könyv címében is szereplő *lemorzsolódás* kifejezés, amely érdekes módon a bánági sváboknál is gyakran feltűnik hasonló értelemben. De ennél fontosabb, hogy ezzel a szóval a több viszonylat jelenlétét, az elvesztést, de nem eltűnést is, a folyamatokba való mesterséges beavatkozást jelzi a szerző.

A nemzetállamosító csatornák működése

Gaucsík könyvének le nem írt kulcsfogalmai a szlovák pozíciószerzés és a magyar pozícióvesztés *működése, jogi-politikai technológiája, funkciója* az államszocialista gazdaság kiépítésében.

A „játzmák” szereplői a befolyás nélküli magyar – településeken, birtokokon, szövetkezetekben, gazdasági intézményekben dolgozó és nem utolsósorban a lakosságcsere, kiutasításra, deportálásra váró – személyeken túl a Nemzeti Bizottságok (amelyek a volt járási és községi önkormányzatok teljes jogkörét megkapták, de a belügyi megbízott utasításait kellett követniük) és a Nemzeti Újjáépítési Alap. A lebonyolítás kulcsfigurái a vagyon különféle, kinevezett vagy megigényelt „gondnokai”, a módszer pedig a **gondnokok/Nemzeti Újjáépítési Alap/Nemzeti BizottságokNB** döntésein túl az állami konfiskálás, az az elkobzás, a kiigénylés, továbbá az államosítás, a más szervezetekbe való beolvasztás lehetett.

Ilyen *csatornák/hatalmi technológiák* voltak a teljesség igénye nélkül:

- a magyarok és németek vagyontárgyaira államilag felügyelt nemzeti gondnokok kinevezése (152.);
- az ellenséges személyek, a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyarok, az 50 hektár feletti birtokkal rendelkező magyarok, a hazaárulók földjeinek elkobzása (153.);
- elkobzási bizottság létrehozása a mezőgazdasági vagyon tulajdonosa nemzetiségének megállapítására (156.);
- a Nemzeti Újjáépítési Alap létrehozása (157.);
- a határ menti kisipari üzemek és lakóházak gyorsított kiutalása (159.);
- a magyar földbirtokok elkobzása (181.);
- a lakosságcserere kijelöltek vagyonának a gondnokok általi önhatalmú felmérése és konfiskálása (185.);
- a lakosságcsere-egyezmény érvényében a magyar ingatlanoknak a szlovák állam tulajdonába kerülése (188.);

- az áttelepülők készpénzállományának, a zárolt betétek és ingóságok hozzáférhetetlenné tétele (193–200.);
- a kitelepítettek, deportáltak hátrahagyott vagyonának kezelése (205–208.);
- házak és a kisipari vállalkozások elkobzása (226–227.);
- a szövetkezeti rendszer homogenizálása (235–237.);
- papírpénzek lebélyegzése (241.);
- magyar pénzüzetek felszámolása (242–260.);

A lépték

Ebben a sokfelé ágazó leírásban Gaucsik a könyv szerkezetével és a léptékekkel tart rendet. Ezért fontos a harmadik fejezet a szlovák nemzeti és államszocialista célok kialakulásáról. A az előbbi technológiákat részletező, negyedik rész tematikusan és időrendben is tagolt, és a Szlovákia szintű rendeleteket áttekintve és külön is összegzi egy-egy résztémánál, illetve az ismertetés elején már ajánlott könyvvégi táblázatokban. Esettanulmányként a főszövegben csak egyetlen példát ismertet, a Pozsonyi I. Takarékpénztárét (250–260.). A helyi ügyek bizonyító apparátusa komoly levéltári adatolással a lábjegyzetekben jelenik meg. Számomra a legértékesebb, irigylésre méltóan kulturált jegyzetek a teljesség igénye nélkül: 581., 587., 588., 611., 667., 672., 693., 694., 704., 774., 777., 828. számúak. Az eddigi szakirodalmi pontatlanságokat is ott korrigálja Gaucsik. Vadkertyt nem kijavítja, hanem ahol kell, pontosítja, vagy utána megy az adatoknak (605., 694. számú jegyzetek) Ellenben arra a szemléleti kérdésre, hogy a szlovák történetírás szerint a szövetkezeti mozgalom kontinuitása 1948-ig fennmaradt, a főszövegben reagál (237.). A cseh és a szlovák történetírás szakszerű gazdaságtörténeti eredményeit ezekben az ügyekben is magától értetődően használja a szerző. Ez ellenben a recenzensnek szakirodalmi újdonság, hisz döntően a magyarokról kritikusan vagy történetpolitikai kontextusban megszólaló szlovák történészekről olvashat.

A könyv fragmentált, szinte kézikönyvszerű, leíró jellegű és használhatóságán sokat segített volna egy név- (intézmény, személy, helység) és tárgymutató. A Nemzeti Újjáépítési Hivatal vagy a Szlovák Telepítési Hivatal működési ábrája, a gondnokok és a konfiskálások külön kategorizálása szintűgy. Tartalmilag a második fejezet két párhuzamos (magyarországi és csehszlovákiai) gazdaságtörténete megérdemelt volna legalább némi pontokba foglalt összehasonlítást. (Lásd Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája* című munkája bemutatásának megoldását a magyarság helyzetértékeléséről, 64–68.) De emögött egy, a könyvben átsuhanva megkerült, eddig igazából nem kutatott időszak problematikája lapul. Nevezetesen az 1938–1944 között a Csehszlovákiától visszacsatolt területek gazdasági viszonyainak kérdése. Részben ennek tudható be, hogy a magyar–csehszlovák államközi vagyonvitát sem tudja a szerző a csobatói szerződésig (1949. július 25.) elvinni. Ennek lényege, hogy a határ másik oldalán birtokkal rendelkezőktől mindkét állam kölcsönösen kisajátította a határ melletti 15 km-es sávban a földterületet (kb. 600–600.000 hektár), az ingatlanokkal együtt, de ez a lakosságcsereben érintetteknek nem vonatkozott. A feldolgozatlan igazi oka a szlovák evéltári források zárolt volta.

Gaucsik munkája nem pusztán kisebbségtörténeti tárgyú. Ebben a könyvben egy „részkérdés” bemutatásán keresztül az előzményeket és a külső körülményeket is széleskörűen számba

vevő, többnyelvű szakirodalmat használó elemzés révén a közép-európai nemzetépítő államszocialista politika gazdaságtörténetének működését tanulmányozhatjuk. A magyar kisebbségtörténetnek a közép-európai összehasonlító társadalom- és kultúrakutatás felé való fordulását nemcsak ebben a munkában tapasztaljuk, Oláh Sándor munkássága révén átfogó ismeretekkel rendelkezünk az erdélyi/székelyföldi földhasználat 19–20. századi fejlődéstörténetéről, vagy másik példaként Csernicskó István és Fedinec Csilla által a Kárpátalján honos 19–20. századi nyelvpolitikákról. Ezekben nem csak a működés hosszú távú leírása a közös, hanem az államnak a modernizációs változásokban való szerepvállalásának elemzése is. Így a magyar veszteségeket, sérelmeket komplexitásukban, a párhuzamos nemzetépítésekkel együtt láthatjuk. Ez a nézőpont pedig megóv attól, hogy öngazolásokkal, külső háritásokkal traumatizáljuk ezeket a kérdéseket és emlékeztíródolmunkat. Ellenkezőleg, Gaucsík István és szak-, valamint nemzedéktársai épp azt példázzák, hogy léteznek a kisebbségi tudományosságnak olyan készségei (nyelvtudás, az aszinkronitásból fakadó érzékenység, a történelmi önszemléleti és önreflektálási igény, a sokféle érdek közti eligazodás képessége), amelyek jól használhatók a nemzetközi tudományosságban is.

Bárdi Nándor